

תיאודור נלדקה, 1836–1930

אורטולה ווקוק

תיאודור נלדקה (Theodor Nöldeke) נחשב לאחד החוקרים הבולטים בתחום המזרחנות הגרמנית. חקר המזרח, בעיקר חקר לשונותיו, התקיים באירופה זה זמן רב, וככלל מילא תפקיד בעימות בין הנצרות לאסלאם. אולם המזרחנות כתחום לימוד אקדמי ממוסד, תחילתה רק במהלך המאה ה־19. המגמה החשובה הראשונה של התעניינות בעלת אופי לא־דתי במזרח הופיעה כבר קודם, כחלק מתנועת ההשכלה (enlightenment), כאשר חקר תרבויות לא־אירופיות הפך ל"כלי נשק אידיאולוגי נגד המדינה האבסולוטית ונגד הלגיטימציה הדתית שלה" (Johansen 1990: 76). גישה שונה במקצת נקטו לאחר מכן יוהן וולפגנג פון גתה (Goethe, 1749–1832) ואחדים מהוגי הרומנטיקה הגרמנית, כמו פרידריך רקרט (Rückert, 1788–1866) (Fück 1955: 167–168), אשר התמקדו בשירה כ"לשון שבמהותה משותפת לכלל האנושות" (Johansen 1990: 76). הגותם התבססה על כתביו של יוהן גוטפריד הרדר (Herder, 1744–1803), שלתפיסתו התפתחות היסטורית היא התפתחותו של הפרט, בין עם זה אדם, אומה או תקופת זמן, ועל כן אינה פועלת בהתאם לכללים, כגון סיבתיות, שאמורים להיות תקפים לגבי כל העמים והתרבויות. הכללי בהיסטוריה האנושית יכול להתקיים רק בצורות ספציפיות, ואת המשותף ניתן לזהות בעיקר באמצעות האסתטיקה. כל העמים והתרבויות מייצגים את האנושיות במידה שווה, ועל כן הקולוניאליזם הוא פשע נגד האנושות. השירה נותנת ביטוי למהותו הפנימית והייחודית של כל עם ועם (שם: 76–77). אך במהלך הזמן נעשה הרומנטיציזם הגרמני שמרני יותר (שם: 77).

למן שנות השלושים של המאה ה־19, נכלל הזרם המרכזי של לימודי המזרח בגרמניה במסורת אחרת – הפוזיטיביזם הדקדוקי של אסכולת לייפציג, שבראשה עמד היינריך לברכט פליישר (Fleischer, 1801–1888) (Johansen 1990: 77–78; Fück 1955: 170–173). בתחילת המאה ה־19, ההנהגה הפוליטית של המדינות הגרמניות חשה צורך ליצור גוף ידע אקדמי על המזרח. לשם כך נשלחו סטודנטים ל"בית הספר

המיוחד לשפות מזרחיות חיות" (*École spéciale des langues orientales vivantes*) בפאריס, כדי שילמדו שם את השפות ואת התרבות של המזרח אצל סילבסטר דה סאסי (de Sacy, 1758–1838).¹ דה סאסי ייצג מגמה חדשה בלימודי שפות, שצמחה בהשפעת תנועת ההשכלה, מגמה חופשית מתיאולוגיה, שניסתה בעיקרה לענות על הדרישות ועל הצרכים הפוליטיים של שליטי אירופה באותה העת. הוא עסק בהוראת השפות לטינית, יוונית, עברית, ערבית, תורכית ופרסית (כשפות כתובות, לא מדוברות), ובין השאר חיבר ספר על הדקדוק של השפה הערבית, שהתבסס על ההנחה המקובלת על ידי תנועת ההשכלה כי ייתכנו כללי דקדוק המשותפים לכל השפות.

פליישר, שבתחילה פנה ללימודי תיאולוגיה, נשלח ללמוד אצל דה סאסי ערבית, פרסית ותורכית (1824–1828). אחר כך, בין השנים 1835–1888, החזיק פליישר במשרת פרופסור בלייפציג, ולימים נעשו תלמידיו למורי המזרחנות ברבות מאוניברסיטאות גרמניה (ומדינות אחרות). הוא היה פוויטיביסט פילולוגי, ש"הפך את המזרח לדקדוק וללקסיקוגרפיה" (Johansen 1990: 77). הוא מצא בפילולוגיה הקלאסית (יוונית ולטינית) את הדגם המתודולגי האידיאלי והוא לא גילה כל עניין בתיאוריות הלשוניות של המאה ה-19 (ראה בהמשך) או בהיסטוריה. זו הייתה הגישה השלטת גם ב"חברה המזרחית הגרמנית" (*Deutsche Morgenländische Gesellschaft*), שהוקמה ב-1845 ואשר פליישר נמנה עם מייסדיה.

אסכולת לייפציג, למרות חשיבותה בתחום האקדמי, כמעט ולא השפיעה על התחום הציבורי-פוליטי. בתחום זה עוצבה הבנת המזרח על ידי בר סמכא שונה לחלוטין, ליאופולד פון ראנקה (1795–1886, Ranke, 79-83) (Johansen 1990). ראנקה קיבל ב-1825 משרת פרופסור באוניברסיטת פרידריך-וילהלם בברלין, וב-1841 הוא התמנה גם להיסטוריון הרשמי של חצר המלוכה הפרוסי. הוא עיצב את תחום לימודי ההיסטוריה האקדמיים בגרמניה במהלך המאה ה-19 וזמן רב אחריה. תוך שהוא עושה שימוש ב"שיטה ההיסטורית-הביקורתית" שפותחה על ידי ברטולד גיאורג ניבור (Niebuhr, 1776–1831), ייסד פון ראנקה את ההיסטוריוזים הגרמני אשר התבסס על ארבע הנחות יסוד: א. בניגוד לתפיסותיהם של הרדר וגתה, ייחודיותו של עם מוצאת את ביטויה בעיקר בתחום הפוליטיקה והיחסים בין דת ומדינה. ב. בתיאום עם דעותיו של גיאורג וילהלם הגל (Hegel, 1770–1831), נדחה קיומה, או אפילו אפשרות קיומה, של "היסטוריה עולמית" המשותפת לכלל האנושות; תחת זאת, נתפסת ההיסטוריה העולמית אך ורק כהיסטוריה של יחסי גומלין בין אחדים מהעמים, המדינות, התרבויות והדתות. ג. בעקבות הרדר, ההתפתחות ההיסטורית נתפסת כנביעה (*emanation*), כלומר כגילוי הדרגתי של התכונות המקוריות (של היחיד, של

העם או התרבות). ד. בניגוד לדעותיהם של הגל ושל קרל מרקס (Marx, 1818–1883), הקדמה אינה יכולה להיות משותפת לכלל האנושות; שכן אין היא אלא פיתוח גנטי של התכונות הייחודיות המקוריות של כל עם או אומה.

תפיסת ההיסטוריה העולמית של ראנקה לא כללה את סין, הודו ומרביתה של יבשת אפריקה, שכן היא עסקה בעיקרה בעימות בין המערב למזרח, כשבמערב נכללים העמים הגרמניים והרומניים (Romance) (אך לא הסלאביים). לפי תפיסה זו, עד ימי הביניים שררה מידת מה של איוון בין המזרח למערב. לאחר מכן נוצרה ההיסטוריה העולמית בעיקר על ידי המערב, כאשר כל העמים האחרים היו בעיקרם אובייקט פסיבי לפעילות המערב. המאבק בין המערב למזרח היה בעיקרו מאבק בין העמים הגרמניים (התרבות) לבין אלה הערביים, ומאוחר יותר לבין התורכיים העוסמאניים (הברבריות). אחרי שהואשם כי לא הביא בחשבון את ממצאי המחקר בן זמנו, ראנקה למשל הצדיק את העובדה שלא הביא בחשבון את עבודתו של יוזף פון האמר פורגסטל (von Hammer Purgstall, 1774–1856) על האימפריה העוסמאנית, בטענה כי חוקר זה השתמש במקורות העוסמאניים ("המשוללים כל חוש להיסטוריה") במקום במקורות האיטלקיים (Johansen 1990: 81–82).

בתחילת המאה ה־20 הופיע זרם מרכזי חדש בצורת לימודי האסלאם – התפתחות שהואצה על ידי האינטרסים הקולוניאליים ועל ידי הצרכים של הרייך הגרמני. התחום החדש, כפי שהוגדר על ידי קרל היינריך בקר (Becker, 1876–1933), נבנה על בסיס העיקרון של מעגלי תרבות כפי שזה הוגדר במקור על ידי ארנסט טרואלץ' (Troeltsch, 1865–1923). לפי עיקרון זה, אירופה והמזרח התיכון שייכים לאותו מעגל תרבות בשל המסורת ההלניסטית המשותפת לשניהם. עם זאת, קיימת היררכיה ברורה בתוך מעגל זה (שם: 83–84; Hariri 1995).

תיאודור נלדקה לא השתייך לאף אחד מהזרמים המרכזיים הללו. אף על פי שהשפעתו כאדם, כמלומד וכמורה הייתה רבה מאוד, ואף על פי שזכה לכבוד רב, מעולם לא ייסד אסכולה משלו. בזאת דמה ליליוס וולהאוזן (Wellhausen, 1844–1918) (Fück 1955: 223–226), שלמד אצל אותו מורה.²

נלדקה התחיל ללמוד באוניברסיטת גוטינגן לאחר שרכש כבר השכלה קלאסית רחבה, בכלל זה יוונית, לטינית ועברית, ומתוך כוונה יוצאת דופן בשעתה ליהפך ל"מזרחן".³ מורהו היה היינריך אוולד (Ewald, 1803–1875) (שם: 167), תיאולוגיקן שהתמקד בעיקר בחקר הברית הישנה, ובמיוחד בספרי הנביאים ובהיסטוריה של עם

2 על הביוגרפיה של נלדקה, ראו: Littmann 1955 [1930–1931]: 217–220; Fück 1955: 52–62; Hurgronje 1931

3 למעשה העדיף את הלימודים הקלאסיים (במיוחד יוונית), אבל הוא היה משוכנע שבתחום הזה אין עוד מקום לחידושים משמעותיים (Hurgronje 1931).

ישראל. אוולד התמצא בתחום הפילולוגיה ואף לימד לא רק את השפות השמיות, אלא גם פרסית, ארמנית, תורכית, קופטית, סנסקריט וסיאמית. מטרתו בחקר השפות הייתה לבנות שיטה סינתטית-ספקולטיבית שתוכל לתת הסבר רציונלי לצורות דקדוקיות בהתאם לחוקים כלליים. במחקרו זה הושפע אוולד מעבודותיו של וילהלם פון הומבולדט (1767–1837, von Humboldt), אחד ממייסדי הבלשנות המשווה והפילוסופיה החדשה של השפה, ומעבודותיו של פרנץ בופ (1791–1867, Bopp), אשר הראה בספרו דקדוק השוואתי (*Vergleichende Grammatik*) (1833–1852), שהשפות יוונית, לטינית ופרסית, וכן השפות הגרמניות וסנסקריט שייכות לאותה "משפחה" לשונית.⁴ אחד מחיבוריו החשובים ביותר של אוולד בתחום זה היה הדקדוק הביקורתי של השפה הערבית (*Grammatica critica linguae Arabicae*), ששני כרכיו ראו אור בלייפציג (1831–1833), ובו הוא ניסה להחליף את השיטה שהייתה נהוגה בספרי הדקדוק שחברו על בסיס המסורת של המזרח התיכון, בפרשנות חדשה של הצורות הלשוניות.

נלדקה היה מומחה גדול לשפות השמיות (מלבד האכדית). הוא הכיר גם את השפות האיראניות ואת השפה התורכית, שהייתה באותה העת תחום לימוד נזון (Kreiser 1987). בגיל עשרים (ב־1856) השלים את עבודת הדוקטורט שלו (בלטינית) שעבורה הוענק לו פרס ונשאה את הכותרת: המקור והמבנה של הפסקות בקוראן ושל הקוראן (בכללו) (*De origine et compositione Surarum qoranicarum ipsiusque Qorani*); גרסה מורחבת של עבודתו זו גם זכתה ב־1858 בפרס האקדמיה לכתבי יד ולספרות יפה בפאריס (*Académie des inscriptions et belles-lettres*) והגרסה הגרמנית המתוקנת, ההיסטוריה של הקוראן (*Geschichte des Korans*), פורסמה ב־1860. תחילה החזיק נלדקה במשרת פרופסור באוניברסיטת קיל, שם הוא לימד קורסים על הברית הישנה, השפות השמיות וסנסקריט. במחקרו התרכז במיוחד בשפה הארמית. ב־1872 עבר לאוניברסיטת שטרסבורג, שם המשיך ללמד עד לפרישתו לגמלאות ב־1906. הוא המשיך להתגורר בשטרסבורג (שעברה מריבונות גרמניה לצרפת) עד ל־1920, ואז עבר לגור עם בנו בקרלסרוהה.

נלדקה היה חוקר ומחבר פורה במיוחד. רשימת פרסומיו כוללת כ־700 פריטים. בנוסף לספריו על הקוראן, עבודותיו העיקריות הן: הדקדוק המנדאי (1875); הדקדוק הסורי (1880), מהדורה שנייה (1898); הכרך על התקופה הסאסאנית (1874) שתרם

4 יחד עם יקוב גרים (1785–1863, Grimm), ועם רממוס כריסטיאן ראסק (1787–1832, Rask), נחשב בופ (שלמד גם אצל דה אסי בפאריס) כאחד המייסדים של הבלשנות ההודו-אירופית. גרים ואוולד השתייכו לקבוצת "השבעה מגטינגן" (Göttinger Sieben), קבוצת פרופסורים מגטינגן שאיבדו את מיטתם בשנת 1837 בעקבות מכתב מחאה שכתבו ובו יצאו נגד הפרת החוקה על ידי המלך ארנסט אוגוסט מהנובר.

למהדורת ליידן של טברי (אל-טברי 1878–1901), שעמדה בבסיס ספרו ההיסטוריה של הפרסים והערבים בתקופת הסאסאנים (*Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, 1879); על הדקדוק של הערבית הקלאסית (*Zur Grammatik des klassischen Arabisch*, 1896); תרומות למדע השפות השמיות (*Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, 1904); תרומות חדשות על השפות השמיות (*Neue Beiträge zu den Semitischen Sprachen*, 1910); חמש מעללקאת (*Fünf Delectus veterum carminum arabicorum*, 1890), ובו שירה ערבית עד סוף תקופת האומיים, שנועד לשמש כספר לימוד (textbook).

כפי שניתן לראות משמות הספרים שהוזכרו, עניינו המחקרי של נלדקה התמקד בשפות. לתפיסתו, עיסוקו בלימודי שפות ובחקרן נועדו להביא לכלל כתיבת ספר דקדוק השוואתי לשפות השמיות. מפעל זה לא יצא אל הפועל לא מכיוון שנלדקה ויתר על הרעיון, אלא מכיוון שלדעתו עדיין לא ידע מספיק. בגישה מחקרית זו נותר תלמידו הנאמן של מורו אוולד; הוא הסתכסך עמו לא בשל חילוקי דעות מהותיים, אלא בעטייה של אי הסובלנות הקיצונית שגילה אוולד כלפי כל סוג של ביקורת. נלדקה, בניגוד למורהו, ראה את עצמו כפוליטיביסט בן הדור של ההיסטוריה הביקורתית. כלומר, כמי שחוקר בלשנות השוואתית על בסיס של "עובדות, לא דוגמה", ונוהר מכל סוג של רומנטיות ומיסטיקה או מכל דבר ספקולטיבי, בין אם זה דוגמטיזם, פילוסופיה, היסטוריה של רעיונות או תיאוריה מדעית. כתוצאה מתפיסתו זו, עשה נלדקה שימוש בחוש הביקורת המפותח שלו ובעצמאותו האינטלקטואלית, כמו גם בידע הרב שצבר, רק על מנת לתהות או לבקר נקודות ספציפיות במקום הנחות וקטגוריות יסוד. כך, למשל, הוא יצא נגד תזה מקובלת של קרל פולרס (Vollers, 1857–1909) לפיה הקוראן נכתב במקורו בדיאלקט של מכה.⁵

עם זאת, הוא לא הטיל ספק בהנחות היסוד. וכאן היו להשפעתו של אוולד השלכות חשובות ביותר, מאחר שנלדקה ראה בשפה דבר מה הבא כחלק מ"עסקת חבילה" שכללה את הקטגוריות של "שפה", "חשיבה" ו"גזע" כמצויות בויקה הדדית. כך, למשל, כשכתב על השפות השמיות עבור אנציקלופדיה בריטניקה, נע טיעונו של נלדקה מקשיי הכתיבה של דקדוק השוואתי, לעובדה ש"אין זו משימה קשה להסביר את אופיה של החשיבה השמית במונחים כלליים", תוך שהוא מתייחס לגזע השמי ואז חוזר לנושא של השפות השמיות והקשר שלהן למשפחת השפות ו/או הגזעים ההודו-אירופיים. כל המעברים הללו מתרחשים בעמוד אחד (Nöldeke 1910-1911: 619).

5 ראו מאמרו על הערבית הקלאסית ועל הדיאלקטים הערביים, בתוך: Nöldeke 1904: 1-14; וגם Nöldeke 1910a: 1-5.

על כך שלא מדובר באי הבנה כלשהי (הנובעת אולי מקוצר היריעה של הערך האנציקלופדי) אפשר ללמוד מהעובדה שנלדקה חזר להציג את טיעונו זה במקומות נוספים אפילו בצורה נרחבת הרבה יותר, כמו למשל במאמרו "מאפיינים אחדים של הגזעים השמיים" ("Some Characteristics of the Semitic Races") מ־1872 (Nöldeke 1985 [1892]: 1-20), שבו הוא ביקר את התזות של ארנסט רנן (Renan, 1823–1892) (Renan 1855) לא מהבחינה העקרונית, אלא בתחום החיזוי ופרטים ספציפיים אחדים.

בספרו רשמים מההיסטוריה המזרחית (*Sketches from Eastern History*) (1895) [1892],⁶ כמו גם במאמרו על השפות השמיות, נלדקה משרטט את ראייתו המלאה את ה"מזרח", ה"אסלאם", ה"עמים השמיים" וואו השפה והגזע ה"שמיים": השמי במהותו הוא נווד פרימיטיבי שמוצאו ככל הנראה בחצי האי ערב – ארץ המאופיינת ב"מונוטוניות בל תתואר" שהחיים בה "משתנים תדיר אך לעולם נשארים ללא שינוי" (Nöldeke 1910-1911: 620). תפיסתו לגבי "המהות המקורית" מאפשרת מידה מסוימת של מקרים יוצאי דופן. לדוגמה, "למרות שאמרים, לא בחוסר היגיון, כי השמים כמעט ולא ניחנו בכשרון בכל הנוגע לארגון צבאי או פוליטי בקנה מידה רחב, מוכיחים לנו הפניקים, ובייחוד הקרתגים כמו חמילכר וחניבעל, כי בתנאים חריגים מסוגלים השמים להצטיין בתחומים הללו" (שם: 619). אבל בדרך כלל, תפיסת "המהות המקורית" מתלווה בהכרח לזו של "השפעות זרות" – עם תוצאות אחדות מרחיקות לכת. כך, למשל, לפי תפיסתו של נלדקה, למן תקופת העבאסים הח'לאפה כבר אינה ממש שמית (Nöldeke 1985 [1892]: 83-84); המוסלמים (השמים) האמיתיים היחידים בתקופתו של נלדקה היו הנאבהים בחצי האי ערב (שם: 5, 103); ההיסטוריה השיעית היא נטישה הדרגתית של האסלאם תחת השפעות גוברות מבחוץ – נוצריות ופרסיות (שם: 88–89); הנצרות הפכה לדת כלל עולמית רק לאחר שהיא חדלה להיות שמית (שם: 5, 10); ומאבקו של נלדקה נגד האנטישמיות באירופה התבסס על ההנחה שיהודי אירופה, עקב שהותם הממושכת ביבשת זו, כבר אינם שמים (שם: 4). מצד שני, נלדקה ראה דמיון מה בין התורכים לבדווים הערבים: "הנוודים הללו [התורכים] גרמו הרס נוראי, הפכו לעיי חרבות תרבות שפרחה בשטחים נרחבים ולא תרמו כמעט דבר לתרבותו של הגזע האנושי, אך הם חיזקו מאוד את דתו של מוחמד" (שם: 98).

לעתים קרובות, הנחות יסוד (דעות קדומות) אלה אינן רק "נמצאות שם" במרומז, אלא נעשות במפורש לחלק מטיעונו של נלדקה (לצד ההיתלות ב"היגיון הפשוט" ובידע הרחב שלו) ביחס לשאלות קונקרטריות. הכללה זו נובעת מגורם חיובי מאוד

6 במיוחד בשלושת המאמרים הראשונים: "Some Characteristics of the Semitic Race" (פורסם במקור ב־1872); "The Koran" (פורסם במקור בתוך אנציקלופדיה בריטניקה, הוצאה תשיעית) ו־"Islam" (פורסם במקור ב־1883).

בגישתו של נלדקה, והוא ההנחה שיש להבין שפות וטקסטים במסגרת הקונטקסט שלהם, החל בתנאים הגיאוגרפיים-חומריים וכלה בהיבטים הפסיכולוגיים. כך, בניגוד מוחלט למסורת הפוזיטיביזם הפילולוגי של פליישר ולאסכולת לייפציג שייסד, טיעונו של נלדקה נע בקלות ובחופשיות בין רמות שונות. החסרונות בגישה מסוג זה, במקרה שלפנינו, נוגעים לשני היבטים לפחות: ראשית, לא תמיד ברור, או בהכרח משכנע, מדוע נעשים קישורים אחדים. למשל, נלדקה טוען שזוהי "טעות מוחלטת להניח כי השפה הערבית אינה ערוכה לדיון בשאלות מופשטות. להפך, מועטות הן השפות שכה מתאימות לשמש ככלי ביטוי של הסכולסטיציזם לכל ענפיו" (Nöldeke 1910-1911: 627).⁷ בשלב זה הקורא עשוי לצפות לדוגמאות או להתייחסויות להוגים ומחברים חשובים שכתבו בערבית. אך תחת זאת, נלדקה ממשיך: "אפילו בלשונם של הבדווים קיימת העדפה ברורה לשימוש בשם פועל מופשט [להבדיל מלטינית] [...] נטייה זו הועילה מאוד לפרזיאולוגיה הפילוסופית. הכללים החמורים לגבי סדר המלים, למרות שלא סייעו לפיתוח לשון צחה באמת, מקילים ביטוי רעיונות בצורתם המדעית הנקושה" (שם: 6).

חיסרון שני של גישתו של נלדקה הוא שמנקודת המבט של היום, הגדרת ההקשר והנחות הבסיס עלולות להיראות מפקפקות. כך, הדיונים המתודולוגיים הארוכים הרווחים כיום באנתרופולוגיה על "אמונות לא רציונליות" עשויים לעלות בדעתנו למקרא קטע כמו: "בערבית כל כך קל ללקט המון מלים עם אותה הסימט, שהרישול העמוק בחריזה בקוראן הוא ממש מדהים. ניתן לומר כי זה סימן נוסף לכך שהנביא לא היה מיומן בעניינים רוחניים והיה משולל יכולת ביקורת עצמית" (Nöldeke 1985: 34 [1892]), ו"עלינו לזכור, כי הוא [מוחמד] לא היה הוגה קר רוח ושיטתי, אלא איש חזון מזרחי, שגדל על דעות קדומות גסות וללא מסגרת אינטלקטואלית; אדם שמזוג העצבני הושפע במידה רבה על ידי התנזרות סגפנית, ומכיוון שמתבער לא היה גיבור, התקשה להתמודד עם התנגדות לדעותיו" (שם: 25).

מאמרו של נלדקה "ייחודים סגנוניים ותחביריים של לשון הקוראן" (1910), שתרגומו העברי מתפרסם בגיליון זה, מציג את ההיבטים השונים של גישתו. המאמר מכיל מידע רב, במיוחד במחציתו השנייה, העשוי להיות שימושי לסטודנטים המנסים לראשונה לתרגם טקסט של הקוראן. מצד שני, המסגרת הפרשנית של נלדקה עלולה להיראות מפקפקת בכל הנוגע להבנת הטקסט החורגת אל מעבר לתרגומו הבסיסי. לדוגמה, המאמר מתחיל בהגדרת הבדל בסיסי בין המוסלמים לאירופים. האחרונים נחשבים כמובחנים אפילו מהמוסלמים המשכילים ביותר, בהיותם מוחררים מדעות קדומות דתיות ומיומנים בביקורת מדעית (Nöldeke 1910: 5-6; נלדקה 2001: 124).

הבדל זה זוכה לחיזוק במהלך המאמר, באמצעות התייחסויות ישירות⁸ או באמצעות שיפוטים ערכיים.⁹ ניתן לטעון, לפחות לגבי חלק מהמקרים, כי שיפוטם ערכיים אלה הם רק ביטויים של יהירות תרבותית שהייתה רווחת למדי באירופה באותה העת. ואמנם, רבות מאבחנותיו של נלדקה לגבי סגנון הקוראן מזכירות לי את ברנרד מסדרת הטלוויזיה הבריטית כן, אדוני ראש הממשלה, כשהוא מסביר לראש הממשלה מדוע ביטויי המטפוריים אינם עקביים. נלדקה, כנראה, אינו מפקפק כלל בכך שהאסתטיקה והשימושים הרטוריים המקובלים הם חוקי טבע, או תרבות, אוניברסליים. עם זאת, לאור כתביו האחרים של נלדקה, ניתן לחשוך כי דבריו מבוססים על גישה גזענית יותר מאשר על סתם יוהרה תרבותית.

יתרה מזו, דומה כי הטיעון במאמרו של נלדקה מחבר שתי רמות מחקר שונות. ברמה האחת הוא מנסה למקם את הקוראן בקונטקסט שלו, כלומר תקופתו של מוחמד. הרעיון כשלעצמו, אם נתעלם מהבעיות הנובעות מקונטקסטואליזציה של "טקסט", שלא התקיים ככזה בתקופה הנידונה, יתקבל על ידי חוקרי המזרח התיכון בימינו ללא ביקורת. אולם אופן ביצוע הרעיון מזמין ביקורת, מאחר שאיננו לומדים דבר על דעותיו ועל הבנתו של מוחמד ובני זמנו. כל המאפיינים שמציע נלדקה הם שליליים, רובם מושגים המרמזים כי למוחמד לא הייתה המיומנות הנחוצה,¹⁰ וכי הוא ו/או בני זמנו "לא שמו לב/לא הבינו/לא היו מודעים" לכך.¹¹ האמירה המתקרבת ביותר לאמירה חיובית היא "לערבים היה כל דבר כמעט חדש לחלוטין" (נלדקה 2001: 126) (*Den*

8 למשל: "geschulte Europaer" (Nöldeke 1910: 7) / "אירופים משכילים" (נלדקה 2001: 126); "macht ihn uns oft recht langweilig" (Nöldeke 1910: *ibid*) / "גורמת לנו לעתים קרובות למצוא שהוא משעמם" (נלדקה 2001: שם).

9 למשל: "eine genießbare Korānübersetzung" (Nöldeke 1910: 12 ff 2) / "תרגום קוראן נסבל" (בתרגום לעברית), או ביטויים כמו "nicht schön" (Nöldeke 1910: 11, 12) / "לא נאה" (נלדקה 2001: 131, 132, 136).

10 למשל: "Mangel an Formensinn" (Nöldeke 1910: 6) / "חסר רגישות לצורות" (נלדקה 2001: 125); "Die Ungeübtheit im scharfen, logischen Denken [...]" (Nöldeke 1910: 7) / "העדר מיומנות של חשיבה חדה ולוגית" (נלדקה 2001: 126).

11 "Übrigens muss man immer bedenken, [...] dass die Mängel des Bewusstseins kamen" (Nöldeke 1910: 7) / "נוסף לכך יש לזכור [...] כי החסר בהבעה לא חדר להכרתם של בני דורו" (נלדקה 2001: 126); "Vielleicht hat Muhammad den Übergang selbst nicht gemerkt" (Nöldeke 1910: 10) / "ייתכן שמוחמד עצמו לא נתן דעתו על המעבר" (נלדקה 2001: 130); "In [...] hat Muhammad noch dazu ganz vergessen [...]" (Nöldeke 1910: 14) / "מוחמד שוכח" (נלדקה 2001: 135); "Der Prophet gleitet hier von einem Gedanken [...] zu einem anderen über, sich dessen selbst kaum bewusst" (Nöldeke 1910: 17) / "הנביא מודלג כאן מויכרון למשנהו, מבלי שהוא עצמו מודע לכך" (נלדקה 2001: 140).

על הערתו של אסטרקיס: "הרומאים מטורפים". (Nöldeke 1910: 7). הבחנה זו אינה עולה ברמתה

במקביל יש רמה אחרת, זו של הקורא האירופי המודרני בן הזמן. כאן נלדקה מקפיד על פונדמנטליות חמור. כל ההיסטוריה בת מאות בשנים של הטקסט נעלמת, כולל קריאות ופרשנויות רבות, ובעיקר העובדה כי הקוראן בדרך כלל הוקרא בעל פה, ולא נקרא במובן שנלדקה הכירו. חופשי מכל המורשת הזו, הקורא "האירופי המודרני" אינו פוגש את ה"טקסט" כשלעצמו, אלא טקסט שנלדקה עשה לו קונטקסטואליזציה המבוססת על ההנחה שהשמעות העיקרית נובעת ממוצא הטקסט. גישה זו מובילה בהכרח לאותה מידת הבנה לה היינו זוכים אילו קראנו את הדרשה על ההר בהתבסס על הפרופיל הפסיכולוגי של מישהו הטוען שהוא בנו של אלוהים.... על כן אין המאמר מספק לקורא רמז כלשהו שיסביר הכיצד הטקסט הנדון, כלומר הקוראן, התקבל ומתקבל על דעתם של אנשים כלשהם – אלא אם, כמובן, נקבל כהסבר את ההנחה בדבר ה"מוח הפרימיטיבי"¹², וה"אמונה הלא רציונלית".

על כל פנים, למרות הביקורת, המאמר מהווה קריאה מעניינת ומעוררת השראה גם אם איננו מסכימים עם טיעוניו בשלמותם.

ביבליוגרפיה

- אל-טברי, אבו ג'עפר מוחמד בן ג'ריר, 1879–1901. תאריח' אל-רסל ואל-מלוכ, מיכאל יאן דה-חוייה ואחרים (עורכים), 15 כרכים, ליידן.
 נלדקה, תיאודור, 2001. "ייחודים סגנוניים ותחביריים של לשון הקוראן", ג'מאעה ז: 149–124.
- Bopp, Franz, 1833-1852. *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutschen*, 4 vols., Berlin.
- Ewald, H., 1831-1833. *Grammatica critica linguae Arabicae*, 2 vols., Leipzig.
- Fück, Johann, 1955. *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Leipzig.
- Hariri, Alexander, 1995. *Die Entdeckung der "islamische Zivilisation" im "Orient". Zur Entstehungsgeschichte der "Islamkunde" im deutschen Wissenschaftsbetrieb und ihren geschichtstheoretischen Implikationen – unter besonderer Berücksichtigung des Werkes von Carl Heinrich Becker*, M.A. thesis, University of Hamburg.

- Hurgronje, Snouck C., 1931. "Theodor Nöldeke", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 85: 239-281.
- Johansen, Baber, 1990. "Politics and Scholarship: The Development of Islamic Studies in the Federal Republic of Germany", in: Tareq Y. Ismael (ed.), *Middle East Studies: International Perspective on the State of the Art*, New York, 71-130.
- Kreiser, Klaus, 1987. *Germano-Turcica, Zur Geschichte des Türkisch-Lernens in den deutschsprachigen Ländern*, Bamberg.
- Littmann, Enno, 1955 [1930-1931]. "Theodor Nöldeke", in: *Ein Jahrhundert Orientalistik: Lebensbilder aus der Feder von Enno Littmann*, Wiesbaden, 52-62.
- Nöldeke, Theodor, 1856. "De origine et compositione Surarum qoranicarum ipsiusque Qorani", Ph. D. Dissertation, Göttingen.
- Nöldeke, Theodor, 1860. *Geschichte des Qorans*, Göttingen.
- Nöldeke, Theodor, 1875. *Mandäische Grammatik*, Halle.
- Nöldeke, Theodor, 1898. *Kurzgefaßte syrische Grammatik*, 2. Aufl, Leipzig.
- Nöldeke, Theodor, 1904. *Beiträge zu den Semitischen sprachen*, Strassburg.
- Nöldeke, Theodor, 1910. "Stilistische und syntaktische Eigentümlichkeiten der Sprache des Koräns", in: *Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg, 5-23.
- Nöldeke, Theodor, 1910a: "Koran und die Arabiya", in: *Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg, 1-5.
- Nöldeke, Theodor, 1910-1911. "Semitic Languages", *Encyclopaedia Britannica* (11th edition) 24: 617-630.
- Nöldeke, Theodor, 1985 [1892]. *Sketches from Eastern History*, London.
- Renan, Ernest, 1855. *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*, Paris.
- Said, Edward W., 1978. *Orientalism*, New York.